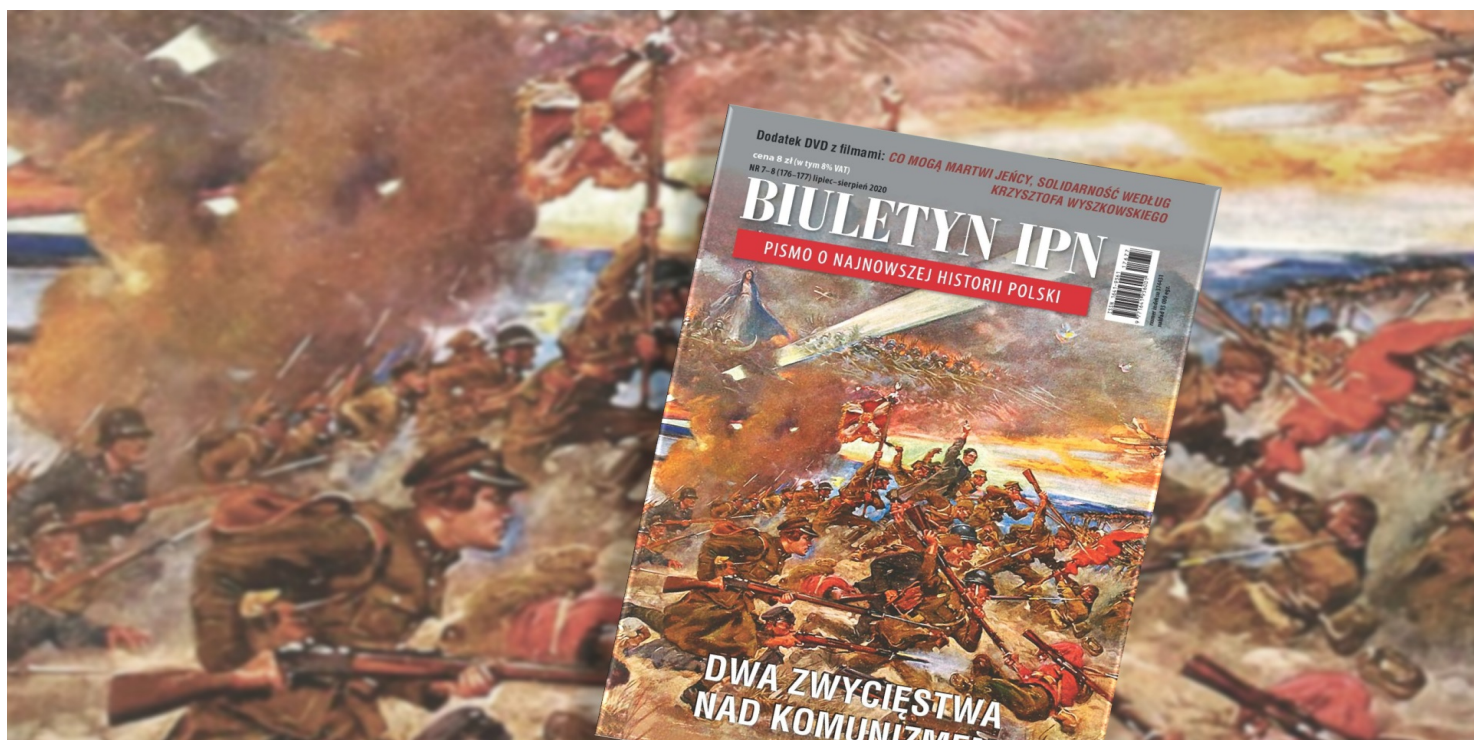

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/komunizm/85343,Krotkie-rzady-komunistow-w-Bialymstoku.html>

ARTYKUŁ

Krótkie rządy komunistów w Białymstoku

OKRES HISTORYCZNY

(1918-1922) Odrodzenie Niepodległej

Autor: JAROSŁAW WASILEWSKI 03.08.2021

Na początku sierpnia 1920 r. w Białymstoku powstał Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski współpracujący z bolszewikami. Komuniści zaangażowani w jego działalność w większości ewakuowali się wraz z Sowietami.

Od chwili powstania w grudniu 1918 r. Komunistyczna Partia Robotnicza Polski nie ukrywała, że jej celem jest odebranie Rzeczypospolitej świeżo odzyskanej niepodległości i wcielenie Polski do państwa sowieckiego. Początkowo polscy komuniści zakładali, że stanie się to na drodze wewnętrznego przewrotu, siłami zrewolucjonizowanych robotników i żołnierzy, których odpowiednia propaganda i trudne warunki życia pchną do buntu. Aby przejąć kontrolę nad spodziewanymi wydarzeniami, komuniści przede wszystkim starali się przechwycić władzę w powstających w tym okresie radach delegatów robotniczych, gdyż wierzyli, że to one zapewnią platformę organizacyjną w trakcie rewolucji. Dlatego nie widzieli sensu w angażowaniu się w legalne życie polityczne i społeczne, zbojkotowali wybory do Sejmu Ustawodawczego, nie tracili energii na rozwój związków zawodowych, nie tworzyli instytucji charytatywnych, kulturalnych itp.

Aby przejąć kontrolę nad spodziewanymi wydarzeniami, komuniści przede wszystkim starali się przechwycić władzę w powstających w tym okresie radach delegatów robotniczych, gdyż wierzyli, że to one zapewnią platformę organizacyjną w trakcie rewolucji.

Obserwując sytuację w Europie, liczyli na to, że w najbliższych miesiącach uda im się nakłonić Polaków do obalenia rządu. Tak przynajmniej w oficjalnym przekazie informowali społeczeństwo. Chyba jednak nie do końca wierzyli we własne siły, skoro już w styczniu 1919 r. część działaczy moskiewskiego środowiska KPRP zwróciła się do władz sowieckich z propozycją utworzenia na wychodźstwie załączka ośrodka rządowego, który mógłby pomóc w „zalegalizowaniu” agresji sowieckiej na Polskę. W tym momencie bolszewicy walczyli o przetrwanie we własnym kraju, więc propozycję zignorowali¹.

W Europie Środkowej fala rewolucyjna powoli opadała. Nie udały się przewroty w Niemczech i na Węgrzech. Państwo polskie stopniowo krzepło i zanosilo się na to, że – mimo licznych problemów – przetrwa, a Polacy okazali się odporni na agitację rewolucyjną. Wydawało się, że komuniści mogą liczyć na mniejszości narodowe. Nie wypracowały one jednak jednolitego frontu politycznego i nie były na tyle zorganizowane, by móc zagrozić integralności państwa. W tej sytuacji jedyną szansą na przełom pozostawał konflikt Polski z Rosją sowiecką, tłący się od początku 1919 r.

**Tymczasowy Komitet
Rewolucyjny Polski (Polrewkom),
1 sierpnia 1920 r., w środkowym
rzędzie drugi od lewej Feliks
Dzierżyński, obok niego po
prawej kolejno Julian Marchlewski
i Feliks Kon.**

Na bolszewickich bagnach

Pierwsze na świecie państwo komunistyczne zmagало się z licznymi problemami; doświadczało kryzysu gospodarczego, a równocześnie było uwikłane w walkę zbrojną z „białymi” generałami i innymi państwami. Gdy jednak wiosną 1920 r. polskie wojska dotarły do Kijowa, Armia Czerwona złapała oddech i przeszła do kontrofensywy. Front szybko przesunął się na zachód, a w głowach sowieckiego przywództwa skonkretyzował się plan eksportu komunizmu do innych krajów europejskich. Przypomniano sobie wtedy o propozycji polskich towarzyszy i 18 lipca 1920 r. powołano Biuro Polskie, którego zadaniem stało się zgromadzenie i przygotowanie kadr dla przyszłego komunistycznego rządu². Biuro Polskie zamierzało budować struktury terenowe w oparciu o członków KPRP ujawniających się w momencie wkroczenia Armii Czerwonej. Ponieważ nie było ich wielu, liczone również na związkowców i inne osoby, które mogłyby okazać się użyteczne. Niektórzy członkowie tego gremium sądzili, że do przewrotu w kraju wystarczy zorganizowanie czerwonej armii polskiej, która, kierowana przez nich, pokona Wojsko Polskie. Założenie to opierało się na całkowicie błędnym przekonaniu, że polskie społeczeństwo poprze nadciągających komunistów i obali legalne władze³.

Władze sowieckie miały jednak dalej idące plany, które wyartykułował m.in. Michaił Tuchaczewski, głównodowodzący Frontu Zachodniego, stwierdzając w swoim rozkazie 2 lipca 1920 r.:

„[...] na Zachodzie rozstrzygają się dzieje rewolucji na świecie. Po trupie białej Polski prowadzi ścieżka ku

światowej pożodze. Na bagnietach zaniesiemy szczęście i pokój pracującej ludzkości. Na Zachód!
Do decydujących bitew, do głośnych zwycięstw! [...] Godzina ofensywy wybiła. Na Wilno, Mińsk,
Warszawę - marsz!⁴”.

Członkowie Polrewkomu w Białymstoku

Polrewkom przejmuje władzę

Za nacierającą Armią Czerwoną ruszyli członkowie Biura Polskiego. Gdy na przełomie lipca i sierpnia 1920 r. dotarli do Białegostoku, pierwszego większego ośrodka miejskiego na zachód od linii Curzona, ogłosili powstanie Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski (Polrewkomu), który w swym manifestie zapowiadał m.in. utworzenie Polskiej Socjalistycznej Republiki Rad, nacjonalizację fabryk i dużych majątków ziemskich oraz wzywał robotników i chłopów do tworzenia komitetów rewolucyjnych. Pod manifestem podpisali się: przewodniczący TKRP Julian Marchlewski oraz Feliks Dzierżyński, Feliks Kon, Edward Próchniak i Józef Unszlicht⁵.

Program Polrewkomu (prezentowany w innych dokumentach) zakładał przekształcenie Rzeczypospolitej w republikę związkową państwa sowieckiego, której granice przebiegałyby podobnie jak za czasów Królestwa Kongresowego⁶. Polrewkom miał być rządem tymczasowym, działającym do momentu, gdy delegaci „ludu roboczego miast i wsi” mogliby na ogólnokrajowym zjeździe wybrać docelowe władze⁷.

W Europie Środkowej fala rewolucyjna powoli

opadała. Nie udały się przewroty w Niemczech i na Węgrzech. Państwo polskie stopniowo krzepło i zanosilo się na to, że – mimo licznych problemów – przetrwa, a Polacy okazali się odporni na agitację rewolucyjną.

Manifest ukazał się w pierwszym numerze pisma „Wiadomości Białostockiego Powiatowego Komitetu Wojenno-Rewolucyjnego”, po kilku dniach zastąpionego oficjalnym organem Polrewkomu – „Gońcem Czerwonym”⁸. W ciągu 22 dni działalności w Białymstoku komunistyczny komitet przedstawił swoje zamierzenia. Nacjonalizacja wielkich majątków ziemskich miała się dokonywać siłowo i bez żadnej podstawy prawnej. Przyjęto, że zarząd nad nimi będą przejmowały samorzutnie powstające komitety folwarczne, a właściciele ziemscy zostaną aresztowani, odwiezieni do najbliższego miasta i oddani w ręce miejscowego komitetu rewolucyjnego. Na wypadek gdyby komitetom folwarcznym zabrakło ludzi do pracy na roli, zapewniano:

„Znajdą się. Dość jest po miastach darmozjadów. Żądajcie od komitetów rewolucyjnych miast, żeby wam do pomocy dali ludzi do roboty”.

Chłopów zachęcano do przejmowania zabudowań dworskich i pospolitego rabunku dobytku pańskiego.

Nad zapewnieniem bezpieczeństwa (a raczej, jak się wydaje, posłuszeństwa wobec nowej władzy) miała czuwać Milicja Obywatelska, powołana w pierwszych dniach sierpnia 1920 r. Ustanowiono również sądy ludowe, w których skład miały wchodzić trzy osoby wybierane przez rady robotnicze lub chłopskie. Sądy te miały rozstrzygać sprawy, które nie należały do kompetencji trybunałów rewolucyjnych odpowiedzialnych za rozpatrywanie zarzutów dotyczących zdrady stanu, łapownictwa i sabotażu⁹. Od wyroków trybunałów nie było apelacji, a jego członkowie w trakcie ustalania kary mieli się kierować okolicznościami sprawy i „głosem sumienia rewolucyjnego”¹⁰.

**Manifest Tymczasowego
Komitetu Rewolucyjnego Polski
do polskiego ludu roboczego
miast i wsi - 30 lipca 1920 r.**

Polrewkom przystąpił również do organizowania struktur administracyjnych na terenach okupowanych przez Armię Czerwoną. Utrzymując dawny podział na gminy, powiaty i województwa (tym ostatnim zmieniając nazwę na obwody), ustanowił nowe organy administracyjne w postaci obwodowych, powiatowych i gminnych komitetów rewolucyjnych. Ich zadaniem miało być „ostateczne obalenie panowania szlachty i burżuazji”. Komitety otrzymały bardzo szerokie, a przy tym niedookreślone kompetencje m.in. w zakresie spraw bezpieczeństwa i aprowizacji. Wspomniane wyżej tymczasowe organa administracji mogły jednak rozpocząć działalność dopiero po przekazaniu im władzy przez komitety wojskowo-rewolucyjne tworzone przez Armię Czerwoną na zapleczu frontu¹¹. W rzeczywistości Polrewkom kontrolował w szczytowym momencie jedynie terytorium Podlasia i części Mazowsza, a władze sowieckie nie przywiązywały do jego postanowień wielkiej wagi.

Nieudolność „wyzwolicieli”

Wprowadzanie nowych porządków odbywało się w ogromnym chaosie, świadczącym o nieprzygotowaniu członków Polrewkomu do sprawowania rządów. Przykładem może być sprawa uregulowania obowiązującej waluty. O problemie dowiadujemy się ze wspomnianego już „Gońca Czerwonego”. W numerze opublikowanym 12 sierpnia 1920 r. redakcja skarżyła się, że sklepikarze odmawiają przyjmowania rosyjskich rubli, czym utrudniają żołnierzom sowieckim zaopatrywanie się w niezbędne produkty. Choć gazeta zapewniała, że o

wprowadzeniu rubla do obiegu zdecydowano tuż po wkroczeniu Armii Czerwonej do Białegostoku, to w rzeczywistości stosowny rozkaz TKRP został wydany dopiero 14 sierpnia 1920 r.¹² Warto zaznaczyć, że ustalony kurs wymiany – 1 rubel za 1 markę polską – był bardzo niekorzystny dla sprzedawców, gdyż na czarnym rynku wymiana następowała w stosunku 30 rubli za 1 markę¹³.

Program Polrewkomu (prezentowany w innych dokumentach) zakładał przekształcenie Rzeczypospolitej w republikę związkową państwa sowieckiego, której granice przebiegałyby podobnie jak za czasów Królestwa Kongresowego.

Dotkliwym problemem nowej władzy był brak odpowiednich kadr. Przybywając do Białegostoku, członkowie Polrewkomu zastali jedynie osiemdziesięciu miejscowych działaczy KPRP, w sąsiednich miejscowościach (jak np. Wysokie Mazowieckie czy Michałowo) nie było lepiej¹⁴. Pewnym sukcesem, ale głównie propagandowym, było skłonienie lokalnej komórki Polskiej Partii Socjalistycznej do rozwiązania struktur i wstąpienia do organizacji komunistycznej¹⁵. Ponieważ problem pozostał, rekrutowano ludzi niemal z ulicy, jak w przypadku Feliksa Zimnocha, kolejarza zaangażowanego przez Polrewkom do napraw taboru kolejowego, a później do rekwizycji żywności¹⁶.

Sztandar Polrewkomu ofiarowany przez robotników Białegostoku

Mimo urzędowego i propagandowego charakteru „Gońca” znalazły się w nim informacje nieco odsłaniające prawdziwy charakter sowieckiej „pomocy” i faktycznej bezradności Polrewkomu. Przykładem może być skarga na żołnierzy Armii Czerwonej, którzy, jak to przedstawiono, „zmuszeni [byli] nieraz zabierać ostatnią żywność z folwarków”. Dowiadujemy się przy tej okazji, że żołnierze ci dokonywali również „bezmyślnego niszczenia mebli, bibliotek i innych skarbów kultury”¹⁷. Niekorzystnie też mieli się zaprezentować bolszewiccy żołnierze podczas „wyzwalania” Łomży, gdyż

„wkroczył tam oddział, który począł rabować i zachowywać się w ogóle barbarzyńsko”¹⁸.

Polrewkom zdawał sobie sprawę z tego, że nie ma żadnego wpływu na żołnierzy sowieckich. Starał się więc zrzucić odpowiedzialność na wycofujące się Wojsko Polskie i przekonywał, że Armia Czerwona dysponuje wielkimi zapasami żywności, jednak ze względu na uszkodzenie linii kolejowych nie może szybko ich sprowadzić.

Mimo starań przewodniczący oraz członkowie Polrewkomu (poza Dzierżyńskim, który jako szef Czecha – Wszecchrosyjskiej Komisji Nadzwyczajnej do Walki z Kontrrewolucją, Spekulacją i Nadużyciami Władzy – dysponował służbami niezależnymi od polskich komunistów) nie mieli realnego wpływu na sytuację na nominalnie podległym im terenie. Najważniejsze decyzje dotyczące okupowanych ziem zapadały w sztabach Armii Czerwonej i w Moskwie. Marchlewski z kolegami mogli jedynie liczyć na to, że zostaną o nich powiadomieni.

***

Zwycięstwo Wojska Polskiego w Bitwie Warszawskiej i wycofanie się Armii Czerwonej z okupowanego terytorium zakończyło krótkie rządy TKRP. Do Białegostoku wróciły legalne władze. Osoby podejrzewane o współpracę z okupantem i ustanowionym przez niego „rządem” były ścigane i niekiedy orzekano wobec nich wieloletnie wyroki więzienia. Przyczyny klęski Polrewkomu, który nie spotkał się z poparciem społeczeństwa, stały się przedmiotem analiz polskich i sowieckich towarzyszy, których oczekiwania zawiódł. Wyciągnięte z nich wnioski zostały wykorzystane podczas kolejnych sowieckich agresji w latach 1939 i 1944.

Tekst pochodzi z numeru 7-8/2020 „Biuletynu IPN”

---

¹ A. Miodowski, *Nieudana próba ustanowienia w Polsce systemu rządów sowieckich (lipiec-sierpień 1920 r.)*, „Białostockie Teki Historyczne” 2013, t. 11, s. 161.

² W. Najdus, *Lewica polska w Kraju Rad 1919-1920*, Warszawa 1971, s. 297.

³ A. Miodowski, *Nieudana próba...*, s. 163.

⁴ *Prikaz wojskam Zapadnego Fronta nr 1423* [2 VII 1920 r.], „Wojenno-Istoriczeskij Żurnál” 1990, nr 5, s. 30-31.

⁵ *Manifest do polskiego ludu roboczego miast i wsi* [Białystok, 30 VII 1920 r.], <https://polona.pl/item/manifest-do-polskiego-ludu-roboczego-miast-i-wsi-towarzysze-robotnicy-wloscianie,NzA1MzlxODg/0/#info:metadata> [dostęp: 17 VI 2020 r.].

⁶ A. Miodowski, *Nieudana próba...*, s. 164, 165.

⁷ J. Sławińska, *Z działalności Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski w Białymstoku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok 1968, s. 235.

⁸ Z. Sokół, *Czasopiśmiennictwo białostockie w latach 1919-1939*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku...*, s. 385.

⁹ J. Sławińska, *Z działalności...*, s. 242.

¹⁰ Dział urzędowy. Rozkaz nr 1, „Goniec Czerwony”, 17 VIII 1920 r., nr 9.

¹¹ Dział urzędowy. Rozkaz nr 24 Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski z dnia 16 sierpnia 1920 r., „Goniec Czerwony”, 18 VIII 1920 r., nr 10.

¹² Archiwum Państwowe w Białymstoku, Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski, Rozkaz nr 20 z 14 VIII 1920 r. o wprowadzeniu do obiegu rubla obok marki polskiej, mkf. 1, sygn. 4.

¹³ *Spekulacja walutą*, „Goniec Czerwony”, 12 VIII 1920 r., nr 5.

¹⁴ M. Taboryski, *Robotnicy żydowscy w ruchu robotniczym Białegostoku w latach 1918-1939*, „Studia Podlaskie” 1989, t. 2, s. 206.

¹⁵ J.J. Milewski, *Polska Partia Socjalistyczna w województwie białostockim w latach 1918-1939*, Białystok 1990, s. 64-69.

¹⁶ F. Zimnoch, *Wspomnienia z czasów istnienia Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego w Białymstoku*, [w:] *Źródła do dziejów ruchu komunistycznego w Białostocczyźnie w latach 1918-1938*, oprac. Z.J. Hirsza, J. Kowalczyk, Białystok 1986, s. 297-302.

¹⁷ *Wśród robotników rolnych*, „Goniec Czerwony”, 20 VIII 1920 r., nr 11.

¹⁸ *W wyzwolonej Polsce robotniczej. Łomża*, „Goniec Czerwony”, 10 VIII 1920 r., nr 3.

COFNIJ SIĘ